

Hoe racisme en rechts-extremisme bestrijden?

Hans De Witte / Mark Elchardus, Dimokritos Kavadias, Koen Pelleriaux
Hoger Instituut voor de Arbeid - KUL / Centrum voor Sociologie - VUB

In het najaar van 1995 bestelde Hand in Hand een onderzoek naar de wijze waarop racisme en rechts-extremisme kunnen worden bestreden. Dat onderzoek is nu klaar. Hans De Witte inventariseerde de diverse strategieën ter bestrijding van racisme en rechts-extremisme en onderzocht hun effectiviteit. Mark Elchardus, Dimokritos Kavadias en Koen Pelleriaux maakten een overzicht van de opvattingen, houdingen en waarden van de Vlaamse bevolking. Zowel de bestrijding van racistische denkbeelden als de strategieën ter bestrijding van extreem-rechtse partijen komen aan bod. Dit artikel geeft een overzicht van de bevindingen van de auteurs.

Het onderzoek bevat twee delen. Het eerste deel is een literatuurstudie. Daarin wordt een inventaris gemaakt van de strategieën tegen racisme en extreem-rechts en wordt geprobeerd de effectiviteit van die strategieën af te wegen. Het tweede deel is een empirische analyse van de opvattingen, houdingen en waarden van de Vlaamse bevolking en is gebaseerd op de gegevens die in 1992 verzameld werden door het ISPO (Interuniversitair Steunpunt Politiek Opinie-onderzoek). In die analyse worden de gevoeligheden van de populatie onderzocht en wordt nagegaan op welke wijze men diverse deelgroepen moet benaderen indien men wil beletten dat ze hun (eventuele) negatieve houdingen ten opzichte van migranten vertalen in een stem voor extreem-rechts. Communicatie- en beïnvloedingsstrategieën richten zich immers tot brede bevolkingsgroepen. Daarom is het belangrijk de specifieke kenmerken en gevoeligheden van deze doelgroepen in kaart te brengen.

De resultaten uit beide delen van het onderzoek leiden grotendeels tot dezelfde besluiten. Daar waar zij tot verschillende aanbevelingen lei-

den, vermelden wij dat expliciet. Wij hebben geen literatuurlijst aan dit artikel toegevoegd. Geïnteresseerde lezers verwijzen wij door naar het oorspronkelijke onderzoeksrapport.

Niet alleen een sociaal-economische kwestie

Vooreerst nog dit: met 'racistische denkbeelden' wordt de 'meest verspreide' vorm van racisme bedoeld: het 'alledaagse racisme' of de negatieve beeldvorming over migranten, omdat men hen als (te) cultureel afwijkend of als concurrenten op economisch vlak ervaart.

Een eerste vaststelling betreft het niveau waarop 'alledaags' racisme (of negatieve houdingen ten opzichte van etnische minderheden) moet worden bestreden. De oorzaken voor het 'alledaags' racisme situeren zich op drie vlakken. 'Alledaags' racisme is vooreerst een onderdeel

---

Het rapport *Hoe racisme en rechts-extremisme bestrijden?* Literatuurstudie naar strategieën en empirische analyse van gevoeligheden in de populatie (KUL-VUB, 1996, 97 blz.) van Hans De Witte, Mark Elchardus, Dimokritos Kavadias en Koen Pelleriaux is te verkrijgen bij de auteurs: 016/32.33.32 of 02/629.20.24.

van ons cultuurpatroon, dat vaak onbewust overgedragen wordt op onze kinderen. De structurele achterstelling van de migrantengroep maakt deze groep zichtbaarder, waardoor ze als 'zondebok' beschouwd kan worden voor Belgen die zich op sociaal-economisch vlak achtergesteld voelen. De verdere groei en inplanting van het politiek racisme (extreem-rechtse partijen) versterkt en legitimeert tot slot dit alledaags racisme.

Deze drie dimensies impliceren dat strategieën ter bestrijding van racisme op drie vlakken kunnen worden uitgewerkt: cultureel, structureel en politiek. Het is dan ook niet aangewezen de anti-racistische strijd te beperken tot het bekampen van sociaal-economische ongelijkheid. Sociaal-economische fenomenen zoals ongelijkheid en uitsluiting vormen immers 'slechts' één van de drie bronnen van de negatieve beeldvorming over etnische minderheden of van het 'alledaags' racisme. Daarenboven zal het streven naar meer gelijkheid - overigens een belangrijke doelstelling - de beeldvorming niet automatisch en slechts indirect (én pas op erg lange termijn) beïnvloeden. Het streven naar meer gelijkheid is dus onvoldoende. Om de negatieve beeldvorming ten opzichte van migranten bij te sturen, is het tevens nodig in te gaan op de culturele en politieke oorzaken van deze beeldvorming.

Houdingen beïnvloeden en de kans op een extreem-rechtse stem verminderen

Een tweede bedenking betreft de verhouding tussen het bestrijden van de culturele en de politieke oorzaken van het 'alledaags' racisme. Het lijkt niet aangewezen de focus tot één van beide fenomenen te beperken. Beide factoren zijn immers complementair en beïnvloeden elkaar wederzijds. Het aanwezige alledaagse racisme in onze cultuur legitimeert racistisch en rechts-extremistisch gedrag en vormt het hoofdmotief om te stemmen voor een extreem-rechtse partij. Het bestaande politieke racisme versterkt de bestaande racistische denkbeelden en poogt ze politiek relevant te maken en uit te buiten. De bestrijding van dergelijke denkbeelden impliceert dus tevens de bestrijding van de politieke partijen die ze uitdragen en versterken. Beide oorzaken van racisme moeten dus samen worden aangepakt.

In het empirische luik van het onderzoek werd daarom uitgegaan van twee verschillende probleemstellingen. Ten eerste werd onderzocht hoe onverdraagzaamheid en negatieve houdingen ten opzichte van etnische minderheden op de meest doeltreffende wijze kunnen worden teruggedrongen. Ten tweede, werd nagegaan hoe kan worden voorkomen dat mensen met negatieve houdingen ten opzichte van etnische minderheden deze vertalen in een stem voor een extreem-rechtse partij en voor een politiek van de uitsluiting. De tweede vraag, die betrekking heeft op de vertaling van negatieve gevoelens in een stem voor extreem-rechts, is minstens even relevant als de eerste. Uit het schaarse onderzoeksmateriaal dat daáover beschikbaar is, blijkt niet dat er over het laatste decennium een toename van negatieve houdingen ten opzichte van migranten is geweest. We zien daarentegen wel dat dergelijke gevoelens over de laatste tien jaar politiek relevanter zijn geworden en zich in groeiende mate vertalen in steun voor het Vlaams Blok. Die vaststelling onderstreept meteen dat dus ook moet worden gewerkt aan de factoren die een vertaling van dergelijke houdingen in steun voor extreem-rechts kunnen afremmen.

Inleven en doeltreffendheid bij de bestrijding van alledaags racisme

In de literatuurstudie werden diverse strategieën ter bestrijding van alledaags racisme geïnventariseerd. Sommige strategieën richten zich op het stellen van grenzen, terwijl andere erop gericht zijn om inzicht te creëren in het ontstaan en de functie van negatieve stereotypen. Deze laatste werden opgesplitst naar methodieken die gericht zijn op individuen, op het werken in kleine groepen en op het bereiken van de populatie via bijvoorbeeld grootschalige campagnes. Uit de resultaten van de literatuurstudie bleek dat alle strategieën werkzaam kunnen zijn indien men rekening houdt met een aantal specifieke condities. Het aanwenden van een strategie zonder dat deze voorwaarden vervuld zijn, dreigt de effectiviteit ervan te schaden. Zo heeft een discussie tussen individuen, waarbij men de opinies van de ander poogt te beïnvloeden, slechts zin indien men zich eerst poogt in te leven in het

standpunt van de andere. Pas als er een relatie van vertrouwen en respect is ontstaan, is de voedingsbodem aanwezig voor het constructief ingaan op de argumenten van de andere. Bemerk overigens dat extreem-rechtse militanten zich dit principe reeds lang geleden eigen maakten en (met succes) toepassen in hun 'wijkwerking'. Lezingen e.d., blijken vooral effectief te zijn indien ze gepaard gaan met groepsdiscussies achteraf, waarin de aangeboden informatie verder (rationeel én emotioneel) verwerkt wordt. Contacten tussen groepen van verschillende etnische origine zijn pas effectief, indien men (o.m.) dezelfde status heeft en elkaar nodig heeft om een gemeenschappelijk doel te bereiken. Campagnes in de media dienen o.m. aandacht te besteden aan positieve overeenkomsten tussen migranten en Belgen, in plaats van onderlinge (culturele) verschillen te benadrukken. Het rekening houden met het standpunt van de populatie geldt uiteraard ook voor de verschillende vormen van massa-communicatie. Men moet de doelgroep immers kennen en respectvol rekening houden met zijn gevoeligheden, opvattingen en denkwereld.

Actie-mix

Bij gebrek aan empirisch onderzoek waarin de effectiviteit van de verschillende strategieën ter bestrijding van alledaags racisme tegen elkaar wordt afgewogen, is de vraag welke strategieën effectiever zijn, moeilijk te beantwoorden. Het ligt dan ook voor de hand om een actie-mix te suggereren: het correct gebruik van zoveel mogelijk strategieën levert wellicht de grootste kans op succes. In de literatuur wordt herhaaldelijk gewezen op het belang van een dergelijke totaalstrategie, waarbij een systematische, op lange termijn gerichte aanpak wordt uitgewerkt op een groot aantal, onderling verweven vlakken. De suggestie om een 'totaalstrategie' uit te werken die gebruik maakt van de diverse voorgestelde methoden, is natuurlijk ten dele 'goedkoop'. De beschikbare middelen en de (niet onbeperkte) mate waarin men beroep kan doen op medewerkers, beperken immers de mogelijkheden om op alle domeinen tegelijk actief te zijn. Daarom kan elk zich wellicht het best toelagen op het specifieke deeldomein waarin men deskundig is, op

voorwaarde dat een overkoepelende structuur, zoals Hand in Hand, de coördinatie waarneemt.

Het dilemma tussen effectiviteit en efficiëntie

Uit de literatuur komt eveneens naar voren dat de meest effectieve strategieën om racisme te bestrijden niet noodzakelijk de meest efficiënte zijn. Grootschalige campagnes zijn relatief gesproken eenvoudiger uit te voeren (wat hun efficiëntie verhoogt), maar het effect ervan hangt van een groot aantal condities af, wat de impact van dergelijke strategieën beperkt. Het in kleine groepjes 'werken aan vooroordelen' is een beduidend effectievere strategie, die echter een kleinere reikwijdte heeft, wat de efficiëntie ervan beperkt.

Strategieën die zich tot de massa richten, houden dan ook het gevaar van ontmoediging en demotivatie in bij de actieve anti-racismebeweging. Met dergelijke acties kunnen immers slechts effecten bereikt worden op lange termijn. Misschien is het besef dat men met dergelijke acties geen resultaten op korte termijn mag verwachten, reeds een aanmoediging om 'desondanks' met dergelijke acties door te gaan. Een overkoepeling als Hand in Hand kan echter wel een belangrijke ondersteunende rol spelen bij het indijken van rechts-extremisme. Zo kan het coördineren van acties ter bestrijding van racisme op individueel en groepsniveau de ontmoedigingsverschijnselen tegengaan. Daarbij kan tevens gedacht worden aan het aanboren van nieuwe domeinen, zoals het opzetten van acties in scholen en bedrijven. Het uitwerken van dergelijke nieuwe strategieën lijkt een taak bij uitstek voor een overkoepelende structuur.

Het electorale succes van extreem-rechts beperken

Hoe verminder je de kans dat voor het Vlaams Blok wordt gestemd? Hier bevestigt het empirisch onderzoek vroegere aanbevelingen: vermijden te polariseren rond issues als migranten, illegalen, asielzoekers en, meer in het algemeen, de kwesties die gevoelig liggen op de nieuwe breuklijn; proberen die issues van de publieke agenda van politieke verkiezingen te houden (als issues als gelijkheid, sociale zekerheid, solidariteit en (waarschijnlijk ook) milieu de politieke agenda beheersen, is de kans groot dat de

mensen die anders zouden aangetrokken zijn tot het Vlaams Blok voor andere partijen zullen stemmen). Wat het Vlaams Blok zelf betreft, moet het asociale en onchristelijke van zijn programma en van de cultuur van zijn voormannen worden belicht.

Optreden tegen extreem-rechtse partijen

Over de relatieve doeltreffendheid van verschillende strategieën gericht tegen extreem-rechtse partijen werd weinig empirisch onderzoek uitgevoerd dat toelaat de effectiviteit af te wegen. Op dit punt leiden de literatuurstudie en het empirisch onderzoek naar de houdingen van de Vlamingen hier en daar tot verschillende conclusies.

Een aangrijpingspunt bij het suggereren van strategieën wordt gevormd door de reacties van extreem-rechtse partijen zelf: uit hun reacties valt immers op te maken welke strategieën ze vrezen. We kunnen daarom veronderstellen dat precies deze strategieën effectiever zijn in de strijd tegen het politieke rechts-extremisme. Daarbij komen de isolatie- en de ontmaskeringsstrategie als doeltreffend naar voren, terwijl er bezwaren kleven aan het in discussie treden met vertegenwoordigers van extreem-rechtse partijen. Het lijkt niet aangewezen om extreem-rechtse partijen te negeren. Confrontatie blijkt daarentegen een effectief bestrijdingsmiddel te zijn. Deze confrontatie kan echter diverse vormen aannemen. Op basis van een aantal buitenlandse ervaringen blijkt het isoleren van extreem-rechts een effectieve strategie, waarvoor extreem-rechts tevens sterk bevoorsd is. Het in ons land gehanteerde 'cordon sanitaire', dat recent enkele keren ter discussie werd gesteld, moet dus niet verlaten worden. Buitenlandse gegevens suggereren dat het instandhouden van een dergelijke 'afgrenzing' van extreem-rechts, haar vertegenwoordigers en haar gedachtengoed, één van de meest doeltreffende wapens in de strijd tegen extreem-rechts kan zijn. Kiezen voor deze strategie impliceert overigens niet dat van het democratische pad moet worden afgeweken. Tegen het formeel opnemen van vertegenwoordigers van extreem-rechtse partijen in diverse officiële organen (zoals de mediaraad) kan wellicht weinig worden ondernomen zonder de fundamenteën van het bestaande democratisch

functioneren aan te tasten. Het in dergelijke situaties (en daarbuiten) niet aangaan van samenwerkingsverbanden met vertegenwoordigers van dergelijke partijen behoort daarentegen wél tot de mogelijkheden.

Argumenteren met extreem-rechts

Het isoleren van extreem-rechts is echter onvoldoende, vermits dergelijke partijen zelf alles in het werk zullen stellen om hun boodschap te verspreiden. Gezien haar electoraal succes en de middelen waarover zij beschikt, valt dit het Vlaams Blok ook niet moeilijk. Daarom moet ook hun boodschap ontkracht worden. In de Nederlandse literatuur wordt daarbij veel aandacht besteed aan het argumenteren tegen extreem-rechts. Het is inderdaad belangrijk dat er tegenargumenten ontwikkeld worden tegen de denkbeelden en voorstellen van extreem-rechts, die als 'tegengif' gebruikt kunnen worden in het politieke debat en in de discussie met de kiezers.

Eén van de specifieke punten waarover dringend een argumentarium moet worden ontwikkeld, betreft de misvatting dat de 'migranten hier komen profiteren van de sociale zekerheid'. Dit, alsook de opvatting dat allochtonen een nadelige invloed hebben op de tewerkstellingssituatie, zijn ruim verspreid, ook onder mensen die weinig of geen tekenen van cultureel of biologisch racisme vertonen. Zij verdienen daarom prioritaire aandacht in informatiecampagnes en pogingen tot rationele discussie en argumentatie. Rationele discussie impliceert echter niet dat er tevens publiekelijk in debat gegaan moet worden met de vertegenwoordigers van extreem-rechtse partijen. Dit laatste houdt immers diverse gevaren in (legitimiseren van hun positie en standpunten, bieden van een forum) en wordt door extreem-rechts juist als een strategie aangewend om haar standpunten en ideologie te introduceren bij de populatie. Door met extreem-rechts in discussie te gaan, slaan dergelijke partijen er immers in om de politieke agenda te bepalen met de thema's die ze zelf naar voren schuiven, en waar ze tevens sterk staan. In plaats daarvan moet de politieke agenda op hen veroverd worden en moeten thema's die zij 'claimen' teruggewonnen worden. Bemerkt overigens dat het discours van een extreem-rechtse

partij niet 'zuiver rationeel' is, maar veeleer populistisch. Het is dan ook de vraag of men de kiezers van dergelijke partijen wel kan overtuigen met rationele argumenten. Wellicht is het zinvol om een eigen populistisch tegendiscours uit te bouwen. Daarnaast is het natuurlijk eveneens nodig om de hoger vermelde aanbevelingen in acht te nemen bij het voeren van een discussie op individueel niveau. Zo kan er pas effectief gecommuniceerd worden wanneer men eerst de emotionele ondertoon van waaruit gereageerd wordt, heeft geëxploreerd en gerespecteerd.

Heroveren van de politieke agenda

Bijzondere aandacht moet worden besteed aan het thema 'veiligheid'. Het onveiligheidsgevoel hangt nauw samen met negatieve houdingen ten opzichte van etnische minderheden. Bij een gelijk niveau van ethnocentrisme vergroot het daarenboven gevoelig de kans dat voor het Vlaams Blok wordt gestemd. 80% van de Vlaamse stemgerechtigden vinden dat zij onvoldoende beveiligd zijn tegen criminaliteit. Over het bepalen van de agenda moet hier niet meer worden gepraat. De agenda is bepaald. Campagnes die beklemtonen dat dit onveiligheidsgevoel 'subjectief' is, dreigen de ervaren gevoelens te miskennen en lopen derhalve een groot risico contra-productief te zijn. Het is dan ook nodig de mensen de indruk te geven dat hun gevoel van onveiligheid au sérieux wordt genomen en aandacht verdient. Er moet echter benadrukt worden dat die onveiligheid verschillende oorzaken heeft en zeker niet aan de aanwezigheid van etnische minderheden kan worden toegeschreven. Die laatste kunnen misschien als de eerste slachtoffers van onveilige wijken worden voorgesteld. Zij moeten in elk geval worden voorgesteld als bondgenoten in de strijd tegen kleine criminaliteit en tegen de verloedering van de buurt. Een beeldwijziging op dit vlak zou de houding tegenover de minderheden sterk verbeteren en zou de kans op een extreemrechtse stem verkleinen. Het lijkt ons daarom een prioritaire opdracht.

Ontmaskeren van extreem-rechts

De aantrekkingskracht van extreem-rechts kan ook ontkracht worden via het ontmaskeren

van een dergelijke partij. Extreem-rechtse partijen zijn immers erg gevoelig voor verwijzingen naar hun 'zwarte wortels' en ideologie. Precies hier ligt hun achillespees. Het blootleggen van hun 'achterliggende gezicht' schaadt immers hun wens zich als populistisch te profileren. Het ligt dan ook voor de hand hen daar te treffen. Op deze wijze blijken ze immers niet de mening te verkondigen van de 'gewone volksmens', maar die van een kleine radicale minderheid met een extremistisch politiek profiel. Ook het verwijzen naar het criminele verleden van verkozenen van een partij zoals het Vlaams Blok schaadt het imago en de aantrekkingskracht van deze partij.

Het radicale en 'harde' karakter van extreem-rechts moet daarbij beklemtoond worden. Mensen met negatieve houdingen ten opzichte van migranten wijzen immers in sterke mate harde - en zeker gewelddadige - politieke acties af. Deze afwijzende houding zorgt ervoor dat ze niet op het Vlaams Blok stemmen, ondanks hun negatieve houding ten opzichte van allochtonen. Dit impliceert uiteraard ook dat men vermijdt de eigen hoodschappen op een harde of agressieve manier te brengen. De meeste hardere actiemiddelen zijn dan ook af te raden. Betogingen moeten daarmee rekening houden. Ze zouden immers veel van hun aantrekkingskracht verliezen indien ze als 'hard' drukingsmiddel zouden overkomen. De vreedzame, 'kleurrijke stijl' van de Hand in Hand-betogingen uit het verleden was dus de juiste, en moet verder gecultiveerd worden. Betogingen hebben overigens twee functies. Vooreerst vormen ze een begeesterend ritueel voor de trouwe achterban: de achterban wordt gemobiliseerd. Daarnaast zenden ze tevens het belangrijke signaal uit dat heel wat mensen tegen racisme en onverdraagzaamheid zijn. Verderop blijkt dat dit belangrijk is.

Men mag zeker niet uit het oog verliezen dat heel wat mensen sympathie voor 'hard' optreden associëren met 'een harde aanpak' van het 'migrantenprobleem'. Bij gelijke niveaus van onderwijs en ethnocentrisme, vergroot de voorkeur of tolerantie voor harde acties (zoals wilde stakingen, het beschadigen van eigendom bij protestacties en dergelijke) de kans dat voor het Vlaams Blok wordt gestemd. Een nadruk op zachtere

waarden en een zachte aanpak verdient daarom aanbeveling.

Wat de 'ontmaskering' van het Vlaams Blok betreft, moet rekening gehouden worden met de evolutie en de 'respectabilisering' van die partij. Het beklemtonen van het radicale en potentieel gewelddadige karakter van de partij moet geloofwaardig zijn, zoniet zal de 'ontmaskering' de indruk wekken lasterend te zijn. Dit beklemtoont het belang van methodieken en cultuurwerk die niet alleen tegen extreem-rechtse partijen zijn gericht, maar ook bedoeld zijn om houdingen en waarden te beïnvloeden.

Het versterken van normen en waarden

Uit de literatuur blijkt duidelijk dat de strijd tegen onverdraagzaamheid en rechts-extremisme gebaat is bij het stellen van grenzen enerzijds en bij het expliciteren van het waarom van die grenzen anderzijds. Het stellen van grenzen verwijst naar het benadrukken en versterken van normen. Het expliciteren ervan verwijst naar de noodzaak om de achterliggende waarden (en dus de ideologie) waarop men zich baseert, bloot te leggen.

Naast het stellen van normatieve grenzen, dient er tevens werk gemaakt te worden van het verder expliciteren van het 'waarom' van deze grenzen. Meer in het algemeen werd doorheen de literatuurstudie frequent vastgesteld dat er nood is aan het bieden van ideologisch weerwerk tegen het extreem-rechtse discours. In het empirisch onderzoek werd vastgesteld dat mensen die negatief staan ten opzichte van migranten, en daarom geneigd zijn voor het Vlaams Blok te stemmen, toch zeer sterk verknocht zijn aan een aantal waarden, zoals gelijkheid, rechtvaardigheid en solidariteit. Boodschappen die ingaan tegen racisme en tegen negatieve houdingen ten opzichte van etnische minderheden worden daarom best geplaatst in de context van - en verantwoord op basis van - waarden als gelijkheid, rechtvaardigheid en solidariteit. De kern van de boodschap moet zijn dat negatieve houdingen of gedragingen verkeerd zijn, omdat zij ingaan tegen de gelijkheid van de mensen en tevens onrechtvaardig zijn.

Op basis van die waarden kan worden gestreefd naar het uitwerken van een 'nieuwe uto-

pie', die de anti-racistische actie kan bezielen. Het uitwerken van een dergelijke ideologische boodschap moet geconcentreerd worden rond de hoger vermelde centrale, appellerende waarden: gelijkheid, rechtvaardigheid, solidariteit. Via die weg kunnen het multi-culturele (of pluriforme) en het sociaal-economische met elkaar worden verweven. Het door extreem-rechts voorgestane ongelijkheidsbeginsel valt immers moeilijk te verzoenen met de sterke nadruk op gelijkheid die bij de bevolking leeft. Bij het concretiseren van deze ideologie kan gestreefd worden naar een nieuw solidariteitsconcept dat een antwoord kan bieden op de door extreem-rechts naar voren geschoven 'etnische solidariteit'. Het verdient daarom ook aanbeveling etnische verschillen en categorieën niet nodeloos te beklemtonen. In het bestrijden van racisme en van negatieve houdingen ten opzichte van allochtonen moet meer nadruk gelegd worden op het gemeenschappelijke en op de belangenovereenkomsten.

Grenzen en limieten

Uit de literatuurstudie blijkt dat het bestrijden van racistische denkbeelden tevens het creëren en versterken van een normatief klimaat veronderstelt, waarin racistische uitingen en gedragingen worden afgekeurd. Het stellen, handhaven en afdwingen van de norm dat racistische uitlatingen onaanvaardbaar zijn, bleek een belangrijk element in de interpersoonlijke communicatie. Het bestaan van een dergelijke norm vormde tevens één van de condities die ertoe leidde dat contactname in groep in een positievere beeldvorming resulteerde.

De noodzaak om het normatieve anti-racistische en anti-rechts-extremistische klimaat te versterken, opent diverse perspectieven voor een beweging zoals Hand in Hand. Een dergelijk klimaat valt immers te beïnvloeden via de massademonstraties en mediacampagnes, die het warenmerk van Hand in Hand uitmaken. Daarnaast moet de aanwezigheid op wijkniveau worden opgevoerd. Dat is wellicht eerder een taak voor de deelorganisaties waaruit Hand in Hand bestaat. Daar waar het traditionele sociale netwerk van verenigingen en partijen opdroogt, komen in volkswijken immers vaak extreem-rechtse mili-

tanten in de plaats. Hun discours moet ter plaatse worden tegengesproken.

Op basis van respect voor en luisterbereidheid ten opzichte van de mensen waartoe men zich richt, moet zowel in interpersoonlijke als in *massa-communicatie aandacht worden besteed* aan het stellen van normatieve grenzen. Ook het 'waarom' van deze grenzen moet worden verduidelijkt. Bij het uitwerken van modellen voor dergelijke communicatie kan worden uitgegaan van de beschrijving van de doelgroepen die in het empirisch onderzoek werd gegeven. Het spreekt vanzelf dat de excessen van de 'political correctness' daarbij moeten vermeden worden. In dit geval, net als in alle vormen van communicatie, moet gelet worden op een aantal stijlelementen. Men moet zeker vermijden als belerend en moreel superieur over te komen. Hoewel dit *nageen onmogelijk is, moet de boodschap tevens verpakt worden op een manier die de indruk wekt dat zij niet bedoeld is om te overtuigen*. En het mag ook geen politieke boodschap lijken.

Limieten per decreet?

Het formeel of wettelijk aanscherpen van het normatief klimaat komt uit de literatuurstudie naar voren als een belangrijk bestrijdingsmiddel tegen extreem-rechts. De wetten op het racisme en het negationisme, kunnen daarbij uiteraard een rol spelen. Uit dezelfde literatuurstudie kan worden afgeleid dat het onder druk zetten van extreem-rechts in een aantal landen een effectief bestrijdingsmiddel tegen dergelijke partijen lijkt te vormen. Twee mogelijke sporen zijn: het inspelen op mogelijke kiesonbekwaamheid bij een juridische veroordeling van Vlaams Blokverkozenen en het toezien op de toepassing van de regel dat partijfinanciering afhankelijk wordt van het instemmen met het Europees Verdrag ter Bescherming van de Rechten van de Mens.

Bij het gebruik van deze wettelijke middelen moet men echter steeds voor ogen houden dat er een fundamenteel verschil bestaat tussen normen en wetten. Wetten kunnen immers geen normen creëren wanneer daarvoor niet reeds een basis bestaat bij de bevolking. Reeds bestaande normen met wetten ondersteunen, behoort wel tot de mogelijkheden. Dit impliceert dat bij het stel-

len en hanteren van wettelijk bevestigde limieten, rekening wordt gehouden met de gevoelens van de bevolking.

We stellen overigens vast dat de groepen die het moeilijk hebben met migranten en een *relatief grote kans hebben voor het Vlaams Blok te stemmen*, tevens sterk overtuigd zijn van het belang van de burgerlijke vrijheden. Het grote belang dat aan de vrijheid van meningsuiting wordt gehecht (aan het 'kunnen zeggen en schrijven wat men wil') maant aan tot grote voorzichtigheid op het vlak van een repressieve aanpak van racisme en ethnocentrisme. In onze samenleving moet dit wellicht op een gematigde en vreedzame wijze gebeuren, om averechtse effecten te vermijden. Op dit punt is er een verschil tussen de besluiten uit de literatuurstudie en de besluiten uit de empirische analyse. Daar waar de *literatuur de mogelijke doeltreffendheid van een harde, repressieve aanpak van extreem-rechts niet uitsluit*, menen wij uit onze onderzoeksbevindingen te kunnen besluiten dat de indruk van een repressief optreden in ons land ten stelligste moet worden vermeden. De toepassingen van de wetten op racistische uitspraken en negationisme bijvoorbeeld, moeten op een weloverwogen en strategische wijze worden gehanteerd. Zij krijgen beter niet te veel ruchtbaarheid en worden best niet gebruikt als onderdeel van een strategie gericht op een verandering van houding of cultuur, maar strikt ter verdediging van slachtoffers van racisme en negationisme.

Een minder categoriale context

Uit de resultaten van het empirisch onderzoek bleek dat zelfs Vlamingen die helemaal niet racistisch zijn, in één op drie gevallen toch de indruk hebben dat de overheid in sommige buurten meer doet voor de migranten dan voor de Belgen. Zowat de helft van alle stemgerechtigden en 65% van de laaggeschoolde stemgerechtigden is het met die stelling eens. Op basis van onder meer onderzoek bij langdurig werklozen konden we die bevinding duiden als een gevolg van ervaringen met en geruchten over categoriale werkingen, alsook als een gevolg van radio- en TV-programma's waarin de problemen van etnische minderheden een prominente plaats krijgen.

Concreet wordt de wrevél onder meer opgewekt door huiswerkklasjes die enkel voor migrantenkinderen toegankelijk zijn, tewerkstellingsinitiatieven gestart voor allochtonen waar werklozen met een lichtere teint niet welkom zijn en huisvestingsprojecten waar enkel allochtone daklozen op hulp kunnen rekenen. Met dergelijke projecten hebben laaggeschoolde autochtonen het moeilijk. Ongetwijfeld worden dergelijke gevallen van categoriale werking daarna door de geruchtenmolen vermenigvuldigd. Hoe dan ook, het gevoel van achterstelling ten opzichte van migranten is sterk verspreid. Het lijkt zelfs de aanzet tot negatieve gevoelens bij mensen die geen tekenen van racisme of onverdraagzaamheid vertonen. Daarom moet men met een categoriale werking met migranten zeer voorzichtig zijn. Zij, net als de programma's op radio en TV die de themata migrant, allochtoon, etnische minderheid, ... centraal stellen, wekken bij vele mensen de indruk dat 'migrantén meer aandacht krijgen dan zichzelf' en dat migranten op meer hulp kunnen rekenen. Dat leidt, ook bij mensen die geen tekenen van racisme vertonen, tot negatieve gevoelens ten opzichte van etnische minderheden. Dat gevoel van achterstelling zou dus wel eens als een belangrijke gangmaker van alledaags racisme kunnen werken. Dit moet vermeden worden. Een niet gering aantal mensen ervaart die aandacht voor migranten als een achterstelling en dus als een krenking van de waarden van rechtvaardigheid en gelijkheid. Daardoor wordt ook de tendens versterkt de relaties tussen mensen te definiëren in termen van etnische verschillen en de daaraan gekoppelde ongelijkheden. Van elke categoriale werking zou moeten worden nagegaan of ze noodzakelijk is (in een aantal gevallen is ze onvermijdelijk), aanwijsbare voordelen heeft vergeleken met een niet-categoriale werking, en voordelen heeft die daarenboven opwegen tegen de hier belichte nadelen. Men zou het debat moeten toespitsen op de vraag in welke omstandigheden categoriale werkingen nodig en doeltreffend zijn, en onder welke omstandigheden en in welke vormen ze overbodig of zelfs schadelijk zijn. Om zo'n debat zinvol te voeren, zouden die werkingen ook beter moeten geëvalueerd worden dan nu het geval is. Ook

mensen die gevestigde belangen hebben in de sector van de categoriale werkingen hebben er alle belang bij om dit debat te voeren.

Gedifferentieerde aanpak

Op basis van hun onderwijsniveau en hun houding ten opzichte van migranten werden in het empirisch onderzoek vijf doelgroepen onderscheiden. De analyse van deze vijf doelgroepen brengt echter aan het licht dat er tot op zekere hoogte ook een globale benadering van de bevolking mogelijk is. In deze samenvattende bijdrage lag de klemtoon voorlopig op de algemene richtlijnen voor de uitbouw van zo'n benadering. Binnen het algemene kader kunnen echter ook nuances en verschillen worden aangebracht.

Indien men zich vooral op een laaggeschoold publiek richt, moet de nadruk liggen op gelijkheid en solidariteit, eerder dan op rechtvaardigheid. Men moet in dat geval ook mikken op acties die een lage graad van betrokkenheid veronderstellen. Richt men zich eerder tot hooggeschoolden (en geschoolden jongeren), dan moet meer nadruk gelegd worden op rechtvaardigheid en kan ook worden gedacht aan acties die een grotere inzet van het doelpubliek (bv. het tekenen van een petitie) veronderstellen. Richt men zich tot een katholiek publiek, dan moet zeker het onchristelijke karakter en de onverdraagzaamheid van het Vlaams Blok worden onderstreept. Heeft men te maken met een vrijzinnig publiek dan moet de nadruk meer gelegd worden op de wijze waarop onverdraagzaamheid afbreuk doet aan waarden als gelijkheid en rechtvaardigheid. In dat geval moet ook worden beklemtoond dat stemmen voor het Vlaams Blok uit ontevredenheid met de algemene gang van zaken een zeer gevaarlijke strategie is.

Over de noodzaak van evaluatie-onderzoek

Een laatste 'rode draad' doorheen de literatuurstudie betrof het gebrek aan onderzoek naar de effectiviteit van de voorgestelde strategieën. Het aantal gesuggereerde strategieën overtreft daardoor ruimschoots het aantal op hun merites geëvalueerde methodieken. Meer in het algemeen worden er in het sociaal-cultureel werk en op scholen nogal wat initiatieven genomen, zon-

der dat de doelmatigheid ervan wordt onderzocht. Het gebrek aan interesse om dergelijke initiatieven te laten evalueren, lijkt mede ingegeven door de vrees dat dergelijke acties 'wellicht toch niets uithalen'. Een evaluatiestudie zou dan enkel uitwijzen wat velen vreesden, en zou vele goedbedoelde energie demobiliseren. Het in de literatuurstudie gerapporteerde onderzoek toont aan dat deze vrees onterecht is. Onder specifieke condities en mits een meer expliciet op doeltreffendheid gerichte en getoetste werking, blijken

vele methodieken immers wél effectief te zijn. Het is dan ook essentieel om deze condities verder in kaart te brengen, vermits dit kan leiden tot het efficiënter inzetten van het bestaande aanbod aan initiatieven. Meer beleidsaandacht voor dergelijke evaluatiestudies is dan ook aangewezen. Het lijkt trouwens wenselijk het geheel van de instellingen en werkingsmiddelen die worden besteed aan integratie en racismebestrijding systematischer op hun merites, doeltreffendheid, efficiëntie en neveneffecten te evalueren.